

فضاهای شهری دیروز، فضاهای گمشده امروز (نمونه موردی: مراکز محلات قدیمی شهر تبریز)

آيسان كنزي حق^۱، مسعود حق لسان^۲

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد، طراحی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

۲- استادیار، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایلخچی، گروه معماری، ایلخچی، ایران

The past Urban Spaces the Missing Spaces Today

Aysan Kanzi hagh¹

Masud Haghlesan²

۱- M.Sc., Urban Design, Islamic Azad University, Tabriz Branch

۲- Assistant Professor, Department of Architecture, Ilkhchi Branch, Islamic Azad University, Ilkhchi, Iran

kanziaysan@gmail.com

چکیده

از مشکلات شهرهای کنونی، عدم رعایت سلسله‌مراتب و برنامه‌ریزی شهری نادرست، بدون در نظر گرفتن نیازهای شهر و شهروندی و در نتیجه از هم گسیختگی اجزای شهری از یکدیگر می‌باشد. از جمله این از هم گسیختگی‌ها، آشفستگی در محلات و مراکز آنها است که دلیل اصلی آن را می‌توان به خیابان‌کشی‌های غلط و در نتیجه از بین رفتن کریدورهای بصری باارزش و پراهمیت گذشته اشاره نمود. در مقاله حاضر، تلاش بر این شده است تا با انتخاب ۸ نمونه موردی از مابین محلات ۳۰ گانه تبریز (محلات شتربان، خیابان، سرخاب، سیلاب، مارالان، راسته کوچه، نوبر، ویجویه)، دلیل گمشدگی فضا در عصر حاضر و تغییر روابط محله‌ای و متقابلاً از بین رفتن تأثیرات عناصر محله‌ای دیروز بر فضاهای شهری حاکم بر محلات امروز پی برد. روند پروژه حاضر شامل شناخت تاریخی و اولیه محلات با بهره‌گیری از نقشه‌های قدیمی شهر تبریز و مطالعات میدانی، در نتیجه آن شناخت محلات دیروز از طریق پیمایش‌های محلی و نظرات مردمی و تطبیق این محلات با زمان حال آنها، شناخت شکاف‌ها و معضلات مرتبط می‌باشد تا به چهره تغییرات حاصله از گذشته تا به حال و تأثیرات آنها بر فرم و عملکرد میدان‌ها محلات کنونی پی برد.

واژه‌های کلیدی

مرکز محلات، گمشدگی فضا، عناصر محله‌ای، فضاهای شهری

Abstract

The problems of the current cities, lack of respect to hierarchy and urban planning, regardless of the needs of the city and citizenship, and consequently the rupture of urban components from each other. The main reason for this is confusion in the localities and their centers, where the main reason can be cited as false street designs because of the loss of visual corridors with the value and importance of the past. In the present paper, attempts have been tried to determine the loss of space in the present era and changing the effects of spatial relationships in the present era and changing the effects of neighborhood elements on the urban spaces governing the localities of today. The current project process includes the historical and historical recognition of localities with the use of old maps of Tabriz and field studies, and as a result, recognition of localities through local surveys and popular attitudes and adaptation of these neighborhoods is related to the changes of the past to the present and their effects on the form and function of the existing neighborhoods.

Keywords:

Neighborhood Center - Lost in Space - Neighborhood Elements- Urban Spaces

۱- مقدمه

سیمای شهری مطلوب (تصویر ذهنی شهروندان از یک شهر) در یک رابطه دو سویه میان میزان درک یک شهروند و منظر شهری مطلوب شکل می‌گیرد، در واقع می‌توان چنین ادعا کرد که هر شهر مجموعه ایی منسجم و متشکل از انواع بافت‌هایی به شمار می‌رود که برنامه‌های واحد، که همان هویت شهر محسوب می‌شود، آن را به وحدت و یکپارچگی می‌رساند (عمرانی و اسمعیلی سنگری، ۱۴۲۱: ۱۲۳).

آنچه که بیش از هر معیار دیگری یک شهر را از سایر شهرها متمایز می‌کند، سرزندگی و حضور شهروندان در فضاهای عمومی آن شهر است. فضاهای شهری توسط فرایندهای طبیعی نظام‌یافته و به وسیله انسان، شرایط اجتماعی، سیاسی و به‌طور کلی فرهنگی هر جامعه شکل می‌گیرد و شامل کلیه سازه‌های شهری از جمله میادین و خیابان‌ها و سایر عناصر شهری است (شماعی و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۸۹-۹۰).

محلات به‌عنوان یکی از اجزای تشکیل‌دهنده ی بافت شهرها از دیرباز مطرح بوده‌اند. آنها قسمت‌هایی از شهر هستند که دست‌کم میان اندازه یا بزرگ باشند، هر یک از این محلات بافت انسانی و جمعیت خاص خود را دارند و نوعی واحد اجتماعی شهری به شمار می‌روند که در سازماندهی روابط اجتماعی و اداری نقش مؤثری را ایفا می‌کنند. مراکز محلات به‌عنوان فضاهای عمومی و شهری هر محله مسکونی به شمار می‌روند که فشردگی کالبدی، مبین ساخت فضایی ویژه هستند. این فضاها دربرگیرنده عناصر عمومی مذهبی شامل مساجد، امامزاده‌ها و عناصر خدماتی شامل قراول خانه و ... و عناصر تجاری شامل داکاکن و نیز عناصر شهری مانند گورستان و ... بوده‌اند. میدان‌ها مکانی برای تجمع عمومی و برگزاری مراسم و اعیاد بسیار و تردد مردم محسوب می‌شدند، این میدان‌ها همواره با ساختمان‌های بارزش تاریخی محصور شده بودند که نشان‌دهنده یک زندگی پرجنب‌وجوش اجتماعی و روابط سالم و صمیمی انسانی در این فضاها بوده است. امروزه در کشور ما نه تنها به ساخت میدان‌ها به سبک قدیمی خودمان توجه نمی‌شود بلکه آن میدان‌ها باقی‌مانده از قدیم که دارای ارزش تاریخی بوده‌اند را تخریب کرده و یا به مکانی برای پارک خودرو و رفت‌وآمدهایمان تبدیل نموده‌ایم. این تحولات آثار تأسف باری را برای محلات ما به ارمغان آورده‌اند که شاید در ظاهر به‌عنوان مسئله ایی مهم جلوه‌گر نشود ولی جنبه‌های پنهان و درونی وافی را به دنبال داشته باشد، که از جمله آنها می‌توان به از بین رفتن صمیمیت و حس همبازی و همدلی بین ساکنان محلات، پایین آمدن روابط اقتصادی- اجتماعی و ... اشاره کرد. از این روست که شاید بهتر باشد، مراکز رو به زوال محلات- قدیمی را جزء فضاهای گمشده‌ای دسته‌بندی کرد که روزگاری بخش جدانشدنی هر محله به شمار می‌رفتند، امروزه به‌عنوان فضاهای شهری در حال مرگ مطرح می‌شوند. اگر گمشدگی فضا ادامه پیدا کند منجر به گمشدگی مکان می‌شود، که بسیار حساس‌تر و خطرناک‌تر از گمشدگی فضا است، چرا که در گمشدگی فضا فقط زمینی بی‌استفاده در عرصه‌های شهری ایجاد می‌شود ولی با گمشدگی مکان علاوه بر این، خاطره و تصور جمعی از یک فضا هم به فراموشی سپرده می‌شود، هویت گم می‌شود و مفهوم شهر و شهروندی از میان می‌رود (طراحی مرکز محله دارآباد- امان‌اللهی هدا).

در شرایط فعلی به هم خوردن تعادل ارگانیکی بین نظام اجتماعی و ساختار کالبدی شهر و عدم تطابق این دو معضلاتی را به بار آورده است و اگر در گذشته واحدهای شهری از نوع محله، امکان تعلق و بستگی و یا شرایط پیوند فرد با محیط زندگی را فراهم می‌کرده است، در دوران اخیر توسعه شهری با ده‌ها متغیر آشکار و پنهان جمعیتی، فنی اداری، دیگر در جهت تضعیف و یا انهدام این هویت‌ها عمل می‌کند. شهرهای باسابقه - تاریخی، دارای میدان‌ها معروفی در داخل محلاتی هستند که جزئی از خاطرات مردم و هویت تاریخی این شهرها به شمار می‌روند. تبریز نیز جزئی از این شهرهای تاریخی می‌باشد، که در درون خود محلاتی را جای داده است، این محلات نیز خاستگاه و جایگاه به وجود آمدن میدان‌هایی

شده‌اند که در بررسی مذکور مورد توجه هستند. از میان تمامی محلات واقف در تبریز، ۸ مورد از آنها به عنوان نمونه، مورد بررسی قرار می‌گیرند که عبارتند از: محلات سیلاب، سرخاب، شتریان، خیابان، مارالان، نوبر، ویجویه و سنجران (راسته کوچه) میدان‌ها معروف هر یک از مراکز محلات نیز عبارتند از: سیلاب (بازارچه سیلاب)، سرخاب (بازارچه سرخاب)، شتریان (میدان‌ها صاحب‌الامر و کاه فروشان)، خیابان (میدان قطب)، مارالان (میدان چارسی)، نوبر (میدان هفت کچل)، ویجویه (میدان ویجویه) و سنجران (میدان دیک باشی) که همگی نشان از اهمیت این فضاهای شهری در گذشته داشته است. اهمیت فضاها و محله‌های شهری بسته به نوع طبقه اجتماعی، روی دادن جریان یا اتفاقی خاص در آن محل و یا تفاوت‌های مذهبی و یا شغل متفاوت است در ادوار گذشته مرکز محله تعریف‌شده از عناصری چون؛ مسجد، بازارچه‌ها، حمام، تکایا، و ... بوده است. اما در سال‌های اخیر خیابان‌هایی که ابتدا در بافت‌های قدیمی شهرها ایجاد شدند، به‌طور بی‌رحمانه بخش قدیمی شهر، بازار و میدان‌های آن را از هم گسستند. شهر با خیابان‌های مستقیم بدون توجه به ترکیب کوچه‌های قدیمی به چند قطعه شهری تقسیم شده است. میدان‌ها و مرکز محلات که در گذشته فضایی آرام و بدون تنش را در محله ایجاد کرده بودند، اکنون تبدیل به گذرهای اصلی شهر گشته است و آن کوچه‌های خاکی امروز به راه‌ها و خیابان‌ها مبدل شده‌اند. همان‌گونه که از مفهوم فضاهای شهری دیروز، فضاهای گمشده امروز برمی‌آید، بحث و بررسی در مورد تعیین و چگونگی قرارگیری و وجود عناصری در میدان‌ها محلی محلات گذشته می‌باشد، که اکنون در اثر گذر زمان و پیدایش تفکرات جدید در مورد شهر و نحوه قرارگیری عناصر و همچنین اضافه شدن برخی دیگر از اجزای شهری، مورد تغییر و تحول و تطور قرار گرفته و یا قسمتی از آنها که باقی مانده‌اند به‌صورت ناشناخته می‌باشند.

۲- روش تحقیق

مقاله حاضر از لحاظ ماهیت، توصیفی-تحلیلی می‌باشد که گردآوری اطلاعات در آن به‌صورت کتابخانه‌ای و میدانی خواهد بود. در مطالعات کتابخانه‌ای از اسناد مکتوب و نقشه‌های تاریخی شهرهای ایران استفاده شده و در مطالعات میدانی به‌صورت پیمایشی و مصاحبه‌های مردمی و تحلیل مقایسه‌ای اقدام شده است.

۳- مفاهیم و دیدگاه‌ها

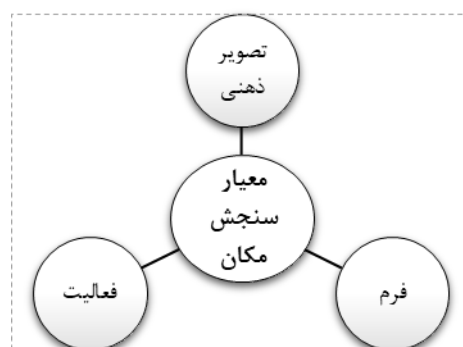
۳-۱- فضا

فضا مفهومی است غیرکالبدی که بر حالتی دلالت دارد که در لابلای ذرات عنصر، قرار دارد. این خلأ در عین بی‌شکلی شکل‌دهنده روابط بین ذرات و اجزاء عنصر است. به عبارت دیگر در حضور فضا است که عنصر شناسایی می‌شود. فضا یک مفهوم نامنظم و نامحسوس است و وجودی که بتوان آن را به‌طور مستقیم توصیف و تجزیه و تحلیل کرد، نیست (توسلی، مجله هنرهای زیبا، شماره ۲). از روزگاران قدیم، اقدام بشر درباره فضا، تنها منحصر به شناخت آن نبوده است بلکه او فضا را درک نموده، در فضا به وجود آمده و درباره آن تفکر نموده است، ولی باز هم برای بیان انسجام دنیای خود به‌صورت تصویری واقعی از جهان، دست به آفرینش فضا زده است. می‌توان این ابداع را توصیفی یا فضای هنری نامید که از نظر درجه‌بندی در حد بالا و در کنار فضای قابل شناخت قرار می‌گیرد. از این‌رو می‌توان چنین انگاشت که «فضا در مفهوم موجود خویش به تنهایی هیچ ویژگی خاصی را مطرح نمی‌کند ولی به محض آنکه یک گروه انسانی فعالیت را در مکانی مطرح کند معنای نمادین فضا پدیدار می‌شود. از این پس فضا بستری برای بیان فعالیت و رفتارهای انسانی می‌گردد؛ محلی برای تخیل و واقعیت» (حبیبی، ۱۳۸۲: ۱).

۳-۲- تعریف عمومی از مکان

مکان جایی است که ما ادراک کامل از هستی و بودن خود را داشته باشیم. مکان، زمانی مکان می شود که انسان در ارتباط با لایه های دیگر وجود خود، قرار گیرد. این لایه ها می تواند توسط فعالیت های مشترک با دیگر هموعان در ارتباط با طبیعت قرار گرفتن و یا در کنج محیط مصنوع قرار گرفتن نمایان و روشن شود. هرگاه هر فضایی به وسیله فرآیند اجتماعی (رابطه بین افراد یا موجودات) تعریف شود، مکان بوجود می آید. دل مشغولی فرد یا گروه با فضا به آن معنای مکان می دهد. در ارتباط با فضای شهری ۴ خصوصیت بارز مطرح می شود که عبارت اند از: ۱- تصویر ذهنی ۲- ارتباطات ۳- فعالیت ها و کاربری ها ۴- روابط اجتماعی. حسین شکویی به اهم موضوعات مطرح شده درباره مکان چنین اشاره می کند که: هستی انسان از احساس مکان قابل تفکیک نیست. مکان از برخورد عوامل محلی، ناحیه ای و جهانی به وجود می آید و در آن روابط متقابلی میان شرایط مکانی و هویت و زندگی مادی شکل می گیرد. مکان ها در واقع اشغال و تغییر شکل فضا و طبیعت می باشد (شکویی حسین، ۱۳۸۲: ۲۸۷). مکان ها امتزاج انسان و نظم طبیعی بوده و به عنوان مراکز اصلی تجربه آنی ما از جهان شناخته می شوند. هر چند مکان ترکیبی از کالبد، فعالیت و معانی برگرفته از اهداف است ولی کیفیت خاص درونی و تجربه درونی بودن است که مکان ها را در فضا از یکدیگر متمایز می سازد. ممکن است درونی بودن به یک شکل فیزیکی مربوط باشد یا در آن انعکاس یابد مانند دیواره شهرهای قرون وسطایی و یا اینکه در برخی رسوم و فعالیت های تکرار شونده متجلی گردد که ویژگی های خاص یک مکان را حفظ می کند. اما بیش از هر چیزی دیگری درونی بودن، به شدت تجربه یک مکان مربوط است (مکان و بی مکانی، رلف: ۱۶۷-۱۶۸).

نمودار ۱: نمودار مکان، (منبع: نگارنده)

۳-۳- انواع فضاهای شهری

فضاهای شهری به ۵ دسته اصلی، ورودی - میدان - مسیر - ساحل و کناره - لبه، تقسیم می شوند که می توان آن ها را عرصه تعاملات شهروندی به حساب آورد. باید به این نکته اشاره کرد که شناسایی بهتر این فضاها از طریق شناخت رفتارهای منعکس شده شهروندان در این فضاها، می توان امکان طراحی بهینه و مناسب تر فضاهای شهری را ممکن کند تا فضاهای شهری بهتر بتوانند در نقش اصلی خویش که همان شکل دهی به تمایلات اجتماعی و شهروندی است ظاهر شوند (محمودی نژاد هادی - صادقی علیرضا، ۱۳۸۹: ۱۶۶).

۳-۴- فضاهای گمشده شهری

راجر ترانزیک به‌عنوان نظریه‌پرداز شهری در دوره کم‌رنگ شدن رویکردهای مدرن و شکل‌گیری نظریه‌های پست‌مدرن با کتاب Finding Lost Space توجه طراحان را به‌سوی فضاهایی از شهر سوق می‌دهد که در جریان رویکرد مدرنیستی میان ساختمان‌ها، بزرگراه‌ها و برج‌های بلندمرتبه رها شده و چهره شهر را مرده و نازیبا کرده‌اند. ترانزیک در طرح مسئله و تعریف فضاهای گمشده چنین می‌نویسد: What is The Problem Of Urban Design lost space? در شهرهای امروزی، طراحان با چالش خلق محیط‌های بیرونی به‌عنوان فضاهایی روبه‌رو هستند که چارچوب توسعه‌های جدید را به‌صورت یکپارچه و متحد فراهم می‌سازند. فضاهای گمشده در شهر، مناظر شهری بدون ساختار و رها شده در پیرامون برج‌های بلندمرتبه یا میدان‌های شهری هستند که بدون استفاده مانده و از جریان پیاده دور نگه داشته شده‌اند. به‌طور کلی فضاهای گمشده محدوده‌های ناخوشایند شهری هستند که در فرایند طراحی دوباره فضاها هیچ ارتباط مثبتی با محیط پیرامون و استفاده‌کنندگان خود برقرار نکرده‌اند. از سوی دیگر این فضاها فرصت‌های بی‌شماری را جهت بازتوسعه‌های شهری و خلق فضا جهت بازکشف بسیاری از منابع پنهان در شهرها در اختیار طراحان قرار می‌دهند (آیت‌اللهی فاطمه، ۱۳۸۹، مقاله تحلیلی شهر قم).

۳-۵- مصادیق فضای شهری

لینچ؛ سیمای شهر را بر مبنای عوامل جسمی شهر بر اساس ۵ عامل دسته‌بندی کرده است که از عوامل تأثیرگذار بر فضاهای شهری محسوب می‌شوند: راه، لبه، محله، گره و نشانه (لینچ، ۱۳۸۷: ۹۳-۹۰).

۳-۵-۱- راه

راه عاملی است که معمولاً با استفاده از آن، حرکت بالفعل یا بالقوه میسر می‌گردد. از این‌رو، راه ممکن است خیابان باشد، پیاده‌رو باشد، جاده و یا خطوط راه‌آهن باشد.

۳-۵-۲- لبه

عامل خطی است که به دیده ناظر با راه تفاوت دارد. مرز بین دو قسمت، شکافی، در امتداد طول و بین دو قسمت پیوسته شهر، بریدگی که خطوط راه‌آهن بر شهر بوجود می‌آورد، حد مجموعه ساختمانی و یا ...

۳-۵-۳- محله

محله قسمت‌هایی از شهر هستند که دست‌کم میان اندازه یا بزرگ باشند. بسیاری از مردم ساختمان شهر را یا به راه‌ها و یا به محله‌های آن در ذهن مجسم می‌کنند.

۳-۵-۴- گره

گره‌ها نقاطی حساس در شهر هستند که ناظر می‌تواند به درون آنها وارد شود و کانون‌هایی که مبدأ و مقصد حرکت او را بوجود می‌آورند. گره‌ها مهمترین نقطه یا کانون یا قطب محله‌ها هستند.

۳-۵-۵- نشانه

نشانه‌ها نیز عواملی در تشخیص قسمت‌های مختلف شهر هستند؛ با این تفاوت که ناظر به درون آنها راه نمی‌یابد. معمولاً اشیایی که ظاهری مشخص دارند مانند ساختمان‌ها، علائم، کوه و ...

۳-۶- ویژگی‌های محله‌های ایرانی

چنانچه مفهوم محله را به شکلی که در تاریخ ایران مشهود است، تنها منحصر به شهرسازی اسلامی یا ایرانی بدانیم باید ویژگی‌های آن را نیز در همین شهرسازی بیابیم. در سرزمین‌های اسلامی، شهر مجموعه‌ای است از محلات متجانس و همگن که براساس روابط، مناسبات، شکل و وابستگی‌های قومی، مذهبی و حرفه‌ای یا سرزمینی، در مکانی مشخص متجمع شده و هویت و اصالت خود را سال‌ها به همین صورت نگاه داشته است. همچنین فلامکی (۱۳۸۳) در مورد اصول زندگی محله‌هایی شهرهای ایرانی پنج خصوصیت ذکر می‌کند که عبارتند از:

* هر یک از محلات مسکونی شهرها از خودیاری و استقلال سکونتی مشروط و محدود برخوردارند.
* نوع زندگی اجتماعی محدود و مستقل از بازار (تحرک سیاسی، اقتصادی - اجتماعی) در طرح شهر و محلات مسکونی

* در مقابل مجموعه فضایی بازار، به‌عنوان فضای عمومی برای شهروندان و برای تازه‌واردان به شهر محلات مسکونی دارای حجاب سکونتی خاص

* به خاطر ویژگی‌های سنتی بالقوه‌ای که نزد خانواده‌های ساکن در محلات مسکونی وجود دارد رفتار اجتماعی ساکنان در محله شکل خاص می‌یابد. وی اضافه می‌کند که تنها در لحظه‌هایی زندگی مردم شهرها آرام و در رفاه است که همه اصول ذکر شده به نحوی شایسته اعمال می‌شود. ولی در هر حال، تداوم فکری و نیاز به اتکا بر این اصول را در لحظه‌هایی که شهر و محلات آن دچار بحران هستند، همیشه می‌توان به‌عنوان پدیده‌های خاص زندگی محله‌ای در شهرهای ایران بازشناخت (مشهدی زاده دهقانی، ۱۳۹۰).

۳-۶-۱- ارکان تشکیل دهنده محلات

* مرکز محله

مرکز محله اغلب در مرکز فیزیکی قرار گرفته و حتی در برخی از محلات از جمله در چهارباغ مرکز محله سبزه یا محله نوباد نایین در گوشه‌ای از محله قرار گرفته است. به نظر می‌رسد که شکل‌گیری مرکز محله در واقع پیش از آن که تحت تأثیر موضوع دسترسی نقاط مختلف محله به آن قرار گرفته باشد از عوامل دیگری مانند موقعیت‌های خاص، توسعه تدریجی محله و نزدیکی به راه‌های اصلی محله‌ای متأثر بوده است. اغلب مراکز محلات یا در طول گذر اصلی یا در محل تقاطع گذر اصلی و سایر معابر واقع شده‌اند. مراکز محلات یا به حالت میدانچه درآمده‌اند یا به‌صورت محوری در طول گذر اصلی شکل گرفته‌اند. عناصر مرکز محله شامل بازارچه، مسجد، حسینیه، حمام و سقاخانه بوده است (کنگاو، ۱۳۷۸: ۱۴۸).

* گره

در محله‌های سنتی مرکز محله و مراکز فرعی گره‌های مشخص و بارزی را در سطح محله به وجود می‌آورند و محل تجمع و بروز فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی محله بوده است. محله‌ها برحسب وسعت ویژگی‌های ساختاری آنها دارای یک مرکز اصلی یا دارای یک مرکز اصلی و یک یا چند مرکز فرعی می‌باشند.

* مسیر

شبکه دسترسی محله به‌صورت تار عنکبوتی و ارگانیک بوده و بر مبنای حرکت پیاده شکل شبکه دست گرفته‌اند. ابعاد گذرها و معابر متناسب با کارکردشان بود و اغلب معابر دارای پیچ‌وخم بوده است. سلسله‌مراتب دسترسی: در محله‌های سنتی برای رفتن از یک فضا به فضایی دیگر سلسله‌مراتب رعایت شده است. این سلسله‌مراتب شامل گذر اصلی، گذرهای فرعی، کوچه‌های اصلی و فرعی بن‌بست‌ها و هشتی‌ها بوده است.

* گذر اصلی

گذر اصلی یا راسته اصلی به همراه مرکز محله که در راستای آن شکل می‌گرفت. ستون فقرات محله را تشکیل می‌دهد و محله را به محلات دیگر و مرکز شهر ارتباط می‌دهد. معابر اصلی دارای عرض بیشتری نسبت به سایر معابر بوده و دارای شکستگی کمتری در طول خود است. قسمتی از گذر اصلی که از بازارچه عبور می‌کند و همچنین محل اتصال گذر اصلی به فضای باز تکایا و حسینیه‌ها سرپوشیده می‌شود.

* کوچه‌ها یا معابر فرعی

کوچه‌ها از گذر اصلی منشعب شده و ارتباط میان نقاط مختلف محله را تأمین می‌کند و نسبت به گذر اصلی دارای پیچ‌وخم بیشتر و عرض کمتری می‌باشد. وجود پیچ و خم‌ها در کوچه‌ها نیز علاوه بر تأمین سایه و مقابله با بادهای نامناسب در جهت حفظ امنیت اهالی در مقابل مهاجمین نیز مؤثر بوده است.

* بن‌بست

بن‌بست باریک‌تر از همه گذرها بوده و دارای طول کمتری است. از کوچه‌ها منشعب شده و به چندین واحد مسکونی دسترسی (حسینی، ۱۳۸۹: ۱۵-۱۶).

۳-۱-۱- گره‌ها

با نگاهی گذرا به نظام سنتی شهرهای ایران و سلسله‌مراتب موجود در آنها شاید بتوان ادعا کرد که ما در فرهنگ سنتی خود با دو نوع اصلی میدان روبه‌رو بوده‌ایم: ۱- میدان محلی، ۲- میدان رسمی یا تشریفاتی. عمومی‌ترین و مردمی‌ترین فضاها، بازارها و میدان‌ها محلی بوده‌اند و میدان‌های ارگ و یا میدان اصلی شهر، بیش‌تر جنبه تشریفاتی داشته و در خدمت نهادهای حکومتی و مسئول شهر قرار داشت. با فروپاشی تدریجی نظام سنتی، نظام فضایی شهرهای ما نیز دگرگون شد (بیشترین شتاب این تحولات مربوط به دوران رضاخان بوده است). به سبب ورود خودرو، خیابان‌کشی‌های این دوره با به صلیب کشیدن شهرها در محل تقاطع محورها، پدیده‌ای جدید به نام فلکه را ایجاد کرد. تغییر و تحولات شهرهای ما عمده‌تاً معطوف به حرکت سواره و توزیع ترافیک وسایط نقلیه خصوصی شد، تا جایی که نه تنها بر پیکر شهرهای ما خراش‌های عمیقی به نام راه شهری ایجاد کرد بلکه به تدریج و تقریباً همه میدان‌ها شهریمان را دچار تحول کرد. برای شهروندان ما میدان همیشه عبارت بود از جایی گشاده که برای حضور و تجمع شهروندان طراحی شده و به لحاظ محل استقرارش بسیار مهم می‌باشد، میدان همیشه مثل یک گره اجتماعی عمل کرده و انواع کاربری‌های مقیاس محله یا شهر و انواع اتفاقات سالانه اعم از جشن‌ها و عزاداری‌ها و ... در آن اتفاق می‌افتاده است. تمرکز ناشی از بار معنایی در اذهان شهروندان در مورد میدان موجب شد که این فضا برای همه گروه‌ها اعم از: سواره، پیاده، طراح و مدیر شهری، نهادهای خصوصی و دولتی و ... ارزشمندترین نقطه قلمداد شده و از هر دست کاربری، فعالیت، رفتار و اتفاقی را در این فضاها شاهد باشیم که بعضاً با هم مغایر و در تنش می‌باشند (پاکزاد، ۱۳۹۰: ۳۰).

انواع گره‌های شهری:

از انواع گره‌های شهری می‌توان به ۳ نمونه بارز از گره‌ها اشاره کرد که عبارتند از: گره پیاده - میدان - گره ترافیکی

۱- گره پیاده:

در چند دهه قبل، در طراحی شبکه ارتباطی شهری سعی بر آن بود که شبکه ارتباطی را به صورت یک سیستم بسته و کامل فقط برای سواره طراحی کنند، با این حال طراحی حق تقدم را همواره ترافیک سواره داشت و معابر پیاده در طول مسیر خود مرتباً توسط سواره قطع می‌شدند و چون عابر پیاده قابلیت تحرک اش بیشتر از سواره بود، بدون در نظر گرفتن حساسیت عابر پیاده نسبت به طولانی شدن مسافت و ... به نفع مسیر سواره تغییر می‌یافت.

۲- گره ترافیکی:

ترافیک به این معنا است که کلیه وسایط نقلیه ایی که در حال حرکت باشند را گویند، که می‌تواند به صورت ساکن یا متحرک باشد. انواع ترافیک عبارتند از: ۱- ترافیک محلی ۲- ترافیک داخلی ۳- ترافیک مبدأ و مقصد ۴- ترافیک عبوری.

۳- میدان:

در گذشته میدان به هر عرصه فراخ، پهن و بی‌عمارت گفته می‌شد، به همین دلیل میدان به مکان‌های بزرگ و سربازی که در آن چارپایان، سبزی و میوه، ذغال و کاه و امثال آن را می‌فروختند نیز اطلاق می‌شد. این نوع میدان‌ها، میدان تجاری بودند و تا به امروز نیز معمولاً چنین مکان‌هایی نام میدان را به خود دارند، مانند میدان میوه و تره‌بار و سایر میدان‌ها که عمدتاً عبارت بودند از میدان‌ها حکومتی که نهادهای حکومتی در اطراف آن مستقر بودند مانند میدان ارگ تهران یا نقش جهان اصفهان، میدان نظامی که خاص تمرینات نظامی و ... مانند میدان توپخانه و سایر میدان‌ها اصلی شهر نیز محل اصلی تجمع مردم بود، فضاهای عمومی متعددی از مساجد، بازار، آب‌انبارهای بزرگ و نظایر اینها پیرامون آن جمع شده بود، مانند سبزه میدان تهران یا قزوین. به گفته یک شهرساز در گذشته در ایران هر شهر یک میدان داشته که عناصر موجود در آن متأثر از عناصر میدان‌ها یونان بوده است. در میدان‌ها ساخته شده در شهرهای یونان تالار شهر یا ثنا، کلیسا یا معبد بزرگ شهر، بازار یا آکادمی باغ دانش از عناصر یک میدان بوده که در ایران نیز کاخ شاهی، مسجد و بازار از عناصر ساخته شده در اطراف میدان بوده که در نقش جهان اصفهان وجود این عناصر به خوبی به چشم می‌خورد. بهترین معادل برای میدان شهری در زبان انگلیسی پلازا است که در ایتالیایی پیاتزا و در اسپانیایی پلاکا گفته می‌شود و هر سه کلمه از واژه لاتین پلاتی مشتق شده‌اند، پلازا به عنوان فضای عمومی و سرباز تعریف شده که کف آن را بیشتر مصالح سخت پوشانده و ورود اتومبیل به آن ممنوع است و عمدتاً فضائی برای قدم زدن، رفع خستگی، نشستن و خوردن و آشامیدن و تماشای اطراف است. به نظر مصطفی بهزادفر عضو هیأت علمی دانشگاه علم و صنعت برخی تکیه‌ها یا حسینه‌ها هم می‌توانند به عنوان میدانچه عمل کنند که معروف‌ترین آنها در یزد است، حسینه‌هایی که ساختمان ندارند، محوطه‌ای هستند که دیوار داشته و محل برگزاری آئین‌های مذهبی به‌ویژه آئین عزاداری امام حسین (ع) و به‌طور خاص نخل گردانی هستند. در تهران هم محلاتی همچون سنگلج، محله کوچک درخونگاه، میدانچه‌های مختلفی را که مظهر قنوت و استقرار مساجد هستند می‌توانیم ببینیم. برخی از میدان‌ها در مقیاس بزرگتری عمل می‌کنند که در تهران میدان ارگ، توپخانه و سبزه میدان وجود داشته که از توپخانه چیزی به غیر از بانک شاهی یا همان بانک تجارت در خیابان سپه باقی نمانده است، یا میدان سبزه میدان که توسط محسن خان وزیری کاربری خود را از دست داد. این دکترای طراحی شهری در مورد معنی غلط میدان می‌گوید: در ایران بعد از حضور اتومبیل و طراحی راه‌ها بر مبنای اتومبیل و قرار دادن کانون‌هایی غالباً دایره شکل در محل تقاطع‌ها که دور زدن وسایل نقلیه را تسریع می‌کنند، میدان می‌گویند. درحالی‌که اصطلاح صحیح آن فلکه است و نه میدان که به آن «round about» می‌گویند. میدان برحسب ضرورت‌های مکانی و زمانی نقش و عملکردهای مختلفی به خود گرفته است. گاهی به صورت مکانی برای عرضه کالا بوده و زمانی فضایی حکومتی و دیوانی و یا مذهبی داشته است و در دوران معاصر بسیاری از عملکردهای کلاسیک آن به بناها منتقل شده است و به علت وضعیت و موقعیت فعلی، نمی‌توان عملکردهای گوناگون اجتماعی دوران گذشته را از آن انتظار داشت (مقاله میادین شهری از معنا و مفهوم تا واقعیت، آسیابی محمد: ۸).

آنچه امروزه در مورد میدان‌های شهری مطرح است چگونگی فرم، نوع استفاده و پیوند آنها با بافت شهری است؛ در حالی که اکثر میدان‌های نوساز شهری در ایران فاقد طراحی صحیح برای این ویژگی‌ها است و تنها از جنبه معماری قابل بررسی است و بیشتر، محوطه‌ای است که به آن میدان اطلاق می‌شود و در عمل به اشغال وسایل نقلیه درآمده و به کلی تغییر شکل یافته است (ابولی سمانه، مقاله میادین‌های شهری).

۳-۷- انواع میدان در ایران

- میدان‌های عمومی:

کمابیش در همه سکونتگاه‌های شهر یا روستا میدان یا میدانچه عمومی وجود داشت که محل تجمع مردم بود و بعضی فضاهای عمومی مانند عبادتگاه و آب‌انبار و یا نه‌رآب و به نسبت وسعت سکونتگاه تعدادی فضای تجاری و یا بازار در پیرامون و یا در مجاور آن قرار داشت مثل سبزه میدان تهران.

- میدان تجاری:

در شهرهای متوسط و بزرگ به غیر از میدان‌های عمومی شهر یک یا چند میدان وجود داشت که کارکرد اصلی و عمده آنها تجاری بود که اغلب کالای خاصی را فروخته و به نام آن کالا نام نهاده می‌شدند مانند میدان تره‌بار تهران.

- میدان‌های حکومتی:

معمولاً در پایتخت‌ها و یا شهرهای بزرگ یک میدان حکومتی وجود داشت که برای تمرین‌های نظامی و سان و رزه بوده است.

- میدان‌های نظامی:

در پایتخت و شهرهای بزرگ معمولاً یک میدان برای تمرین‌های مداوم نظامی و استقرار وسایل و افراد نظامی بوده است که متشکل از یک فضای باز یعنی محوطه میدان و حجره‌ها و فضاهایی در پیرامون برای اقامت نظامیان و ذخیره سلاح بود.

- میدان‌های محلی:

در هر یک از محله‌های بزرگ و متوسط شهرهای تاریخی یک مرکز محله وجد داشی از نظر کالبدی و بصری به دو شکل بوده است.

- میدان‌های ارتباطی:

به غیر از میدان‌های برون شهری و بسیاری از میدان‌های نظامی و تجاری سایر میدان‌ها نیز کمابیش از جنبه ارتباطی برخوردار بودند در محل تقاطع یا کنار راه‌های مهم قرار داشتند.

- میدان‌های ورزشی:

گاهی اوقات برخی از بازی‌های دسته‌جمعی و مسابقات ورزشی در میدان‌ها عمومی و حکومتی برگزار می‌شده است. میدان‌های یک شهر در کنار کارکرد و عملکرد اساسی خود دارای یک یا چند عملکرد دیگری هم هستند. علی‌الخصوص دار یا کارکرد و عملکرد اجتماعی و ایجاد فضایی برای عملکرد اجتماعی خصوصیات کارکردی و کالبدی برخی از میدان‌ها در بعضی از شهرها با یکدیگر تفاوت‌های بسیاری داشتند برای مثال میدان نقش اصفهان یک میدان عمومی و حکومتی بود که ضمن دارا بودن نقش ارتباطی در شبکه راه‌های شهری بعضی از فضاهای مهم شهری مانند مسجد جامع جدید عالی‌قاپو بازار در پیوند با آن ساخته شده بودند در حالی که سبزه میدان در تهران که میدان عمومی بود یا میدان ارک که بیشتر جنبه حکومتی داشت هیچکدام از نظر فضایی کارکرد و عناصر همجوارشان مانند و نظیر میدان نقش جهان نبود (ابولی سمانه ، ۱۳۹۰: ۲۶).

۳-۸- سلسله مراتب کارکردی - مکانی میدان‌ها در ایران

- میدان‌های برون شهری:

بعضی از میدان‌های تجاری به دلیل نوع کالای فروشی شان و مسائل وابسته به آن در محوطه‌هایی واقع در بیرون شهر در کنار جاده‌های مهم ارتباطی و در نزدیکی دروازه شهر بوده است.

- میدان‌های ناحیه‌ای:

حوزه کارکردی این میدان‌ها بیشتر به یک ناحیه از شهر اختصاص داشت و ماهیت فعالیت‌ها و فضاهای واقع در آنها نیز پاسخگوی نیازهای چنین حوزه‌ای بوده است.

- میدان های محلی:

در گذشته عنصر اجتناب ناپذیر هر محله میدانی بود که در قلب آن جای می گرفت و عمومی ترین و مردمی ترین فضای آن محسوب می شد و عمدتاً نام آن محله را بر خود داشت. این میدان برای ساکنان محله بستری مناسب جهت برقراری روابط اجتماعی فراهم می کرد. زیرا فعالیت ها و فضاهای مرتبط با زندگی روزمره آنها در آن مستقر بود. به این ترتیب پس از پدید آمدن حضور در میدان، استمرار حضور باعث می شد که میدان محلی تبدیل به میعادگاه ساکنان گردد به طوری که میدان محله حیاطی دوم فرض می گردید که با هم محله ای های خود در آن سهیم بوده اند. فضای میدان، به هیچ وجه تک عملکردی با غلبه نوعی خاص از کاربری ها و فعالیت ها نبود، بلکه وجود عملکردها و فعالیت های سازگار اعم از فرهنگی، تجاری، رفاهی و ... فضا را در طول زمان برای مخاطبین گوناگون زنده نگه می داشت و میدان محلی را درون بافت مسکونی تبدیل به مقصدی می کرد که راه های محله به جای آنکه از آن عبور کنند به آن منتهی می شدند (پاکزاد، ۱۳۹۰: ۶۹). توقعاتی که از میدان محلی می رود را می توان شامل عواملی چون؛ حس آرامش، خودمانی بودن، احساس دنجی و ... نام برد. حوزه کارکرد آنها مربوط به یک محله بوده معمولاً در شهرهایی که مرکز محله میدانچه بود هر محله ای یک میدان محلی داشت (پاکزاد، ۱۳۹۰: ۷۵).

- میدان های همسایگی:

گاهی محصولات بزرگ به واحدهای تجاری-کالبدی کوچکتری تقسیم می شدند که هر یک از آنها گذر و در مواردی محله می نامیدند و این میدان های همسایگی برای هر چند گذری بوده مانند تکیه های قدیم تهران (ابولی سمانه، ۱۳۹۰: ۲۵-۲۶).

۳- ۹- اهداف اصلی در طراحی میدان (بررسی عوامل فرمی، کالبدی، عملکردی و زیبایی‌شناختی و هویت بخشی)

- زیبایی‌شناختی: توجه به جنبه‌های کالبدی فضا، نوع، احجام و نحوه ترکیب‌بندی و توجه به مطبوعیت و لذت بخشی جزء فاکتورهایی از مسائل زیبایی‌شناختی هستند که به ساماندهی محیط بیرونی و ایجاد ترکیبی متعادل و زیبا می‌پردازد.

- عملکرد: خوانایی محیط به‌عنوان مؤلفه‌ای که موجب تأمین آرامش روانی و امنیت خاطر شهروندان به نحوی که احساس اطمینان از موقعیت خود و داشتن قدرت ابتکار عمل در محیط شهری زمینه‌ساز خواهد بود.

- هویت بخشی: احساس خوشبختی، آسایش، آرامش و امنیت در نتیجه رعایت الگوهای هویت بخشی و توجه به ابعاد فرهنگی جوامع انسانی و ... جنبه‌های هویت بخشی را تشکیل می‌دهند (انصاری مجتبی، ۱۳۹۰: ۱۰۰).

۴- شناخت و تحلیل

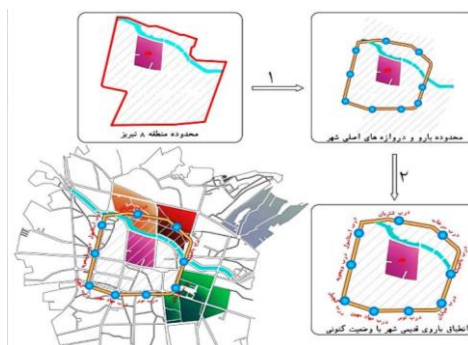
تبریز، این شهر باستانی تاریخی و کهن دارای ۲۴ محله قدیمی بوده که در ۵۰ سال گذشته تعدادی از روستاهای اقماری و حومه تبریز به این شهر مادر پیوسته و در ردیف محلات شهر قرار گرفته‌اند. اکثر محلات قدیمی شهر تبریز در منطقه ۸ (منطقه تاریخی - فرهنگی) قرار گرفته‌اند که از جمله آنها می‌توان به محلات سنجران، راسته کوچه، میار میار، بخشی از دوه چی و سرخاب و ایچری ارمنستان و ... اشاره کرد. محلات انتخابی، برحسب ویژگی‌ها و معیارهای موجود جهت بررسی و مطالعه روند سیر و تحولاتشان در بستر تاریخ و آثاری که نتیجه این دگرگونی هاست عبارتند از موارد ذیل:

نمودار ۲- محلات انتخابی، (مأخذ: نگارنده)

۴-۱- تحلیل موقعیت اولیه محلات و چگونگی گسترش اولیه شهر (مطالعات مرتبط با بارو و دروازه‌های مهم شهر)

محله بندی بافت (قدیمی) شهر، از دوره زندیه به این سو، کم و بیش همان است که امروزه قابل شناسایی بوده و به آرایش شعاعی از مرکز رو به بیرون دارد. بهرغم دگرگونی‌های بسیاری که در اثر اقدامات گوناگون در بافت شهری تبریز رخ داده، نظام محله بندی تاریخی آن، دست کم در حد کاربرد نام‌ها و وابستگی ذهنی شهروندان به محله‌ها و کوی‌ها، هنوز کارایی خود را از دست نداده است. هر محله همه کاربری‌ها و عناصر را در خود داشت و در سطح محله‌ای خدمات ارایه می‌داد و تا حدودی بی‌نیاز از محلات اطراف بود به طوری که اکثر آنها دارای حمام، مسجد، بازار، قبرستان و غیره بوده‌اند.

شکل ۱: تطبیق محدوده قدیمی شهر با حال، (مأخذ: نگارنده)

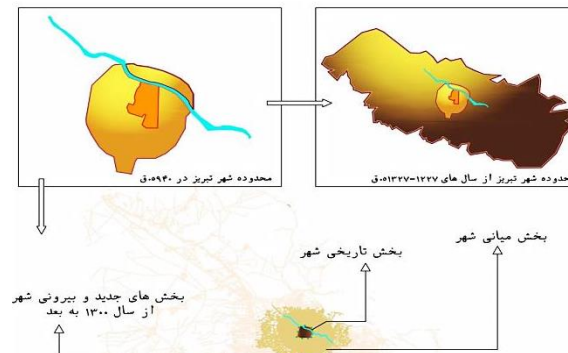
۴-۲- بازخوانی نقشه‌های قدیمی و محلات قدیمی شهر تبریز

الف - گستره بافت شهری تبریز، از دیرباز به شماری محله تقسیم شده است، بی‌گمان شماره، محدوده و نام محله‌ها، طی تاریخ طولانی شهر، بارها تغییر یافته است. با این حال و در ادامه، با توجه به مستندات موجود تاریخی، به بخشی از آنها اشاره می‌شود:

- الف- اولین شواهد محله بندی تبریز به دوره صفویه برمی‌گردد. در این دوره تبریز دارای ۶ دروازه و ۸ محله بود.
- ب- در دوره زندیه دروازه‌های شهر به ۸ مورد و محلات به ۱۱ مورد افزایش یافت که اسامی دروازه‌ها نسبت به قبل تفاوت عمده‌ایی پیدا کرده بود. دروازه‌های؛ استانبول، دوه چی، سرخاب، باغمیشه، خیابان، نویر، مهاده مهین و گجیل عناوین دروازه‌های ۸ گانه را تشکیل می‌دادند.

پ- بر اساس نقشه تبریز که در موقع انقلاب مشروطه ترسیم شده بود، محلات شهر بر روی آن مشخص بودند این محلات در آن زمان نیز به واسطه رودخانه مهران رود (آجی چایی) به دو قسمت شمالی و جنوبی به شرح زیر تقسیم می‌شدند:

شکل ۲: مرفولوژی شهر تبریز، (مأخذ: نگارنده)

جدول ۱: موقعیت قرارگیری و عناصر قدیمی محلات مطالعاتی، (مأخذ: نگارنده)

قسمت جنوبی		قسمت شمالی
محله های: خیابان، مارلان، نوپر، مقصودیه، چارنداب، مهادمهین، لیل آباد، اهراب، راسته کوچه، قره آغاج، ویجویه، عموزین‌الدین، حکم آباد، آخونی، خطیب، چوست دوزان، کوچه باغ، شام غازان، جمشید آباد		محله های دوه چی، سرخاب، باغمیشه، پل‌سنگی، ششگلان، امیر خیز

– حاصله در محلات مورد مطالعه

با بررسی‌های صورت گرفته، شناخت لازم جهت آشنایی با وضعیت گذشته محلات و عناصر موجود در هر یک، که تشکیل دهنده اساس و استخوان‌بندی آنها می‌باشند، حاصل گردید. عناصر موجود خود نمایان دهنده هویت و یکی از شناسه‌های جداسازی محلات از یکدیگر در سطح شهر می‌باشند. نحوه گذر زمان و ایجاد تفکرات و سبک‌های جدید در معماری و شهرسازی و همچنین تغییرات در الگوهای رفتاری، موجب پدیدار شدن شکل و چهره جدیدی از ساختار قدیمی شده است. این تحولات نه تنها تأثیرگذار بر چهره محلات دیروزی شده است، بلکه زمینه تغییر شهر را نیز فراهم آورده است. تغییر و تحولات فرهنگی و به وجود آمدن سبک‌های جدید زندگی موجب تغییر شکل و حتی نام عناصر شهر دیروز گردیده، چون تبدیل نام دکان به مغازه ... یا از بین رفتن واژگان دیروزی مانند: یخچال‌ها، قنات‌ها، قراول خانه، چاپارخانه، سردابه و ... عمده تحولات اتفاق افتاده مربوط به دوران پهلوی اول و دوم به‌عنوان دوره‌ای جدید با دیدگاه‌های تقلیدی اروپایی مآب می‌باشند، از سال ۱۳۰۰ محسوس‌ترند. از جمله تغییرات خیابان‌کشی‌های بدون برنامه‌ریزی و شکافتگی بافت تاریخی از توسعه جدید که منجر به تزیق بی‌هویت شهر شده است. خیابان‌کشی‌های متعدد صورت گرفته در شهر تبریز، علاوه بر زمینه‌سازی ورود خودروها به درون بافت محلات موجب تغییر در الگوهای رفتاری و متقابلاً شکل‌گیری کاربری‌های جدید گردیده. صدمه ورود خودروها به محلات بار بی‌معنایی و بی‌هویت را به آنها القاء و موجب شده که مرکز محلات از

حد محلی بیرون آمده و صرفاً گذری برای عبور خودروها باشد، این موضوع خود موجبات غلبه سواره بر پیاده را سبب گردیده و میدانچه های قدیمی را به مثابه بلوارهایی تنها جهت تردد ترافیک سواره تبدیل کرده است و به دنبال آن موجب گردیده تا دیگر میدان محلی دیروز، ویژگی های آرامش و سکون خود را نداشته و به صورت جزئی جدا شده از کلی منظم، در آستانه تبدیل شدن به میدان شهری باشد.

جدول ۲: جداول مقایسه روند تغییرات مرکز محلات سیلاب - سرخاب - شتربان - خیابان، (مأخذ: نگارنده)

	محل شتربان (میدان صاحب الامر)		محل سرخاب (بازارچه سرخاب)		محل سیلاب (بازارچه سیلاب)		محل خیابان (میدان قطب)	
	امروز	دیروز	امروز	دیروز	امروز	دیروز	امروز	دیروز
شکل								
عملکرد	میدان محلی و عملکرد آن درحد شهر دیروز	عملکرد میدان هم در سطح محله و هم در سطح شهر مطرح می باشد	در گذشته میدان محلی و عملکرد آن در حد محله می باشد.	تجاری در حد محله و شعاع دسترسی آن در حد محله و محلات اطراف می باشد	میدان محلی و عملکردش در حد محله می باشد.	یا وسیع تر شدن محله، عملکرد بازارچه تجاری-مختلط در حد چندین محله مجاور نیز می باشد.	میدان محلی و عملکرد آن در حد محله می باشد	عملکرد میدان در سطح شهر نیز مطرح می باشد.
کاربری	در گذشته تجاری و محل فروش کاه و غلات و	در حال حاضر هم تجاری و محل فروش کاه و غلات و عمده فروشی	کاربری مختلط در حد محله.	اکنون نیز کاربری مختلط در حد محله می باشد.	در گذشته کاربری هایی در حد محله را در خود جای داده بود.	امروزه نیز کاربری مختلط در حد محله وجود دارد.	کاربری مختلط در حد محله	کاربری مختلط در حد شهر به دلیل گسترش وسعت میدان
هندسه	میدان مستطیلی شکل با کاربری های اطراف.	به صورت میدان مستطیلی شکل با کاربری های اطراف	واشد گاهی از چند معبر ورودی محله با اضافه شدن چند معبر محلی.	واشد گاهی از چند معبر ورودی محله با اضافه شدن چند معبر محلی.	شکل مقعر می مانند بازارچه فرم دره).	شکل نامنظم هندسی به دلیل عبور چندین معبر.	دورنقه ای شکل.	در حال حاضر نیز دورنقه ای نامنظم به دلیل عبور چند معبر جدید.

جدول ۳: جداول مقایسه روند تغییرات مرکز محلات راسته کوچه - ویجویه - مارالان - نوبر، (مأخذ: نگارنده)

شکل	محله راسته کوچه (میدان دیک باتی)		محله نوبر (میدان مقصودیه)		محله مارالان (میدان چارچی)		محله ویجویه (میدان ویجویه)	
	امروز	دیروز	امروز	دیروز	امروز	دیروز	امروز	دیروز
شکل								
عملکرد	امروزه نیز به دلیل خارج شدن از حد محلی به ارائه خدمات در سطح شهر مشغول است. تجاری و سیاسی	به نظر می‌رسد عملکردش هم در راستای پاسخ گویی در حد محله و هم در سطح شهر می‌بوده است. تجاری و سیاسی	در گذشته حالت تجاری و بازرگانی داشته است.	عملکرد تجاری در حد محلات مسکونی می‌باشد. دیگری عملکرد فرهنگی به لحاظ قرار گیری مجموعه های تاریخی	بیشتر جنبه ی خرید و فروش محصولات کشاورزی و باغات می‌بوده است.	بذلیل عرضه ی خدمات در سطح محلی و ناحیه ایی بیشتر عملکرد تجاری-مختلط را شامل می‌باشد.	در گذشته وجود صنعت نخ ریزی	امروزه با تغییر کاربری تبدیل به جوب فروشی و تجاری گشته است.
کاربری	در گذشته به دلیل مجاورت با بازار انواع کاربری های مقتضای زمان را در بر گرفته بود.	در حال حاضر هم کاربری های مختلف را در خود گنجانیده دارد...	در این محله از اقسام کاربری ها وجود داشته است.	اکنون به صورت کاملاً ایزوله درآمده و به نیاز ساکنین محل پاسخ می‌دهد.	در گذشته کاربری های در حد محله را در خود جای داده بود.	امروزه نیز بذلیل اقرار گرفتن در مجاورت میدان دفاع مقدس کاربریهای مختلط وجود دارد.	وجود کاربریهای در حد محله و کاروانسراها و قراولخانه	تغییر کاربری
هندسه	به صورت دو تریایی عمود بر هم می‌بوده است که محل تلاقی آنها میدان دیک باتی می‌بوده.	به صورت ۴ راه که از تلاقی ۴ راه به هم می‌باشد شکل گرفته است	میدان مقصودیه از تلاقی دو گذر عمود بر هم، که محل تلاقی جلیگاه میدان است.	امروزه نیز آن حالت میدان با قدری تغییر در عرض گذرها و گذر فرعی شکل گرفته بود.	میدان چارچی از به هم پیوستن خیابان طویل مارالان و یک گذر فرعی شکل گرفته بود.	امروزه این میدان با تعریض و احداث برخی گذرها به صورت ۴ راه درآمده است.	میدان ویجویه بیشتر شبیه به یک چند ضلعی نامرتب می‌باشد.	در حال حاضر نیز این شکل را با تغییراتی در گذرهای کم و بیش حفظ کرده است.

۵- نتیجه گیری

گذر زمان، دست تحول و تغییر را بر روی هر جنبنده و حتی اشیا می‌کشد و آنها را متحول و دگرگون می‌سازد. محلاتی که در گذشته با نوع تفکرات و شرایط حاکم بر آن زمان شکل گرفته و احداث شده بوده اند، امروزه در اثر پیدایش تفکرات جدید عامدانه و یا ناخودآگاه مورد تشویش و تغییر در چهره بافت قدیم خود گشته اند. برخی از تغییرات صورت گرفته لازمه دنیای جدید می باشد که مورد توجه هستند و درصدد پاسخ گویی به نیاز ها می باشند. اما نحوه چگونگی این تغییرات و درستی و نادرستی آنها باعث تبدیل نمودن رخساره محله ها به چیزی شده است، که نمی توان نام آن را محله و میدان محلی گذاشت. در سال های گذشته سیر تحول ماشینی شدن و قرار گرفتن در دنیای ماشین، بدون توجه به عواقب آن، منجر به پدید آمدن گذرها و خیابان هایی که صرفاً جهت سهولت عبور و مرور خودرو در نظر گرفته شده بودند، گردید. محلات و مراکز محلات دیگر حال و هوای گذشته و قدیمی خود را ندارند چون که عناصر و عواملی که باعث شکل گیری و هویت بخشی به محله می شدند، امروزه با تفکر بوردزلی از بین رفته است و از محلات چیزی به اسم محلات باقی مانده است و لاغیر. محلاتی که در گذشته میراثدار افراد و ساکنان خویش بوده اند، امروزه تنها محلی جهت گذر و عبور و مرور خودروها تبدیل شده اند. میدان محلی با نام قدیمی وجود دارد اما شکل خود را از دست داده است و به محل دیگر و نام دیگری جای گزین شده است. و یا صرفاً جایی برای اشغال خودروها و یا تبدیل شدن به یک فلکه گشته است. دیگر از تک درختان میدان، که همانند میخی در خاطره ساکنان کوبیده شده بود، خبری نیست. عناصر و کاربری های دور میدان محلی برخی و شاید همه، تغییر یافته و حتی از بین رفته اند. امروزه نام محله تداعی کننده خیابان های شطرنجی که ردیف خانه ها بدون هیچ تناسبی چیده شده اند، می باشد. سرزندگی در محله دیگر در مرکز محله آن جستجو نمی شود، بلکه سرزندگی را در مساحت فضای سبز می دانند. جای تأسف آن جاست که افراد قدیمی ساکن در محل، با اینکه وضع موجود را مناسب نمی بینند اقدامی نیز جهت بهبود شرایط انجام نمی دهند.

۶- مراجع

- انصاری، م. (۱۳۹۰) خلاقیت های طراحی شهری دوره اتابکان فارس در شکل گیری شبکه فضاهای عمومی شهر شیراز، نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی
- آیت الهی، ف. ۱۳۸۹، شناخت فضاهای گم شده ی درون شهری به همراه بررسی تطبیقی آن در شهر قم
- امان اللهی، ه. (۱۳۸۸) طراحی مرکز محله دارآباد ، دانشگاه هنر اصفهان
- ابولی، س. (۱۳۹۴) بررسی و تحلیل نقش میدان و فلکه در شهرسازی مدرن ، محل اولین کنفرانس بین المللی عمران، معماری و توسعه اقتصاد شهری ، ۱۴ اردیبهشت، شیراز، ایران
- آسیابی، م. (۱۳۸۷) میادین شهری از معنا و مفهوم تا واقعیت آن در شهرهای ایران ، چهاردهمین کنفرانس دانشجویان مهندسی عمران ، ۷ شهریور، سمنان، ایران
- پاکزاد، ج. (۱۳۹۰) تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، جلد اول، تهران، انتشارات آرمان شهر
- توسلی، م. (۱۳۷۶) اصول و روش های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، جلد اول و دوم، مرکز مطالعات شهرسازی
- توسلی، م. (۱۳۷۱) فضاهای شهری و جایگاه آنها در زندگی و سیمای شهری ، نشر تهران
- حبیبی، س، محسن. (۱۳۸۳) از شار تا شهر، تحلیل تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن، تفکر و تأثر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- رلف، ا. (۱۳۹۷) مکان و بی مکانی، نشر آرمان شهر
- شماعی، ع. پوراحمد، ا. (۱۳۸۴) بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، تهران، موسسه انتشارات و چاپ
- شکویی، ح. (۱۳۸۲) تاثیر نوسازی شهری فن گرا بر ایجاد حس لامکانی، شماره ۲۹، علمی و پژوهشی وزارت علوم
- عمرانی، ب. اسمعیلی سنگری، ح. (۱۳۸۵) بافت تاریخی شهر تبریز، چاپ اول
- محمودی نژاد، ه. پور جعفر، م. (۱۳۸۸) طراحی شهری و سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری
- کنگاوی، م. (۱۳۸۷) اصول طراحی محله های مسکونی در ایران و طراحی محله مسکونی در چیتگر تهران ، دانشگاه شهید بهشتی
- لینچ، ک. ۱۳۸۷، سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی ، دانشگاه تهران، چاپ چهارم
- مشهدی زاده، ن. (۱۳۹۰) تحلیلی از ویژگیهای برنامه ریزی شهری در ایران ، نشر دانشگاه علم و صنعت ایران